

□ गौरब राज उपाध्याय

इन्टरनेट र नेपाली मिडिया

बितेका दश वर्षमा नेपालीहरूले कुनै नयाँ प्रविधि अँगालेका छन् भने त्यो कम्प्युटर नै हो भनेमा अतिशयोक्ति नहोला । साथै, पछिल्लो दश वर्षको मिडिया-विकासले बितेको पचास वर्षको त्यस्तो विकासलाई मात गरेको छ । सञ्चार-माध्यम र सूचना प्रविधि क्षेत्रमा आएको परिवर्तन संगसंगै अघि बढेको छ । सूचना प्रविधिमा आएको विशाल परिवर्तनले समग्र क्षेत्रलाई प्रभावित गरेको छ । अझ, सूचना प्रविधिको महत्वपूर्ण उपलब्धि-इन्टरनेट-त रेडियो र टेलि-भिजन जस्तै सञ्चारमाध्यमकै अर्को स्वरूप बनिसकेको छ ।

नेपाली मिडियाले सूचना प्रविधि क्षेत्रमा आएको यो परिवर्तनलाई कसरी आत्मसात गरेको छ, कसरी उपयोग गरेको छ, भन्नेबारे खासै अनुसन्धान भएको छैन । न इन्टरनेटरूपी छुट्टै मिडियाबारे नै अध्ययन भएको छ । यो लेखमा सूचना प्रविधि क्षेत्रमा आएका परिवर्तन, तिनले मिडिया क्षेत्रमा पारेको प्रभाव र नेपालमा इन्टरनेट मिडियाको अवस्थितिबारे चर्चा गरिन्छ ।¹ लेखमा, त्यसपछि, नेपालमा 'न्यूजपोर्टल'हरू फस्टाउन नसक्नुका कारणहरू केलाइएको छ । अन्तमा निष्कर्ष प्रस्तुत छ ।

नेपालमा सूचना प्रविधिको प्रवेश

सूचना प्रविधि भन्नाले कम्प्युटर, इन्टरनेट र यस्तै इलेक्ट्रोनिक माध्यम प्रयोग गरिने प्रविधिहरू बुझिन्छ । संसारभरि नै सन् १९८० को दशकलाई 'पर्सनल कम्प्युटर' (पीसी)को दशक र सन् १९९० को दशकलाई इन्टरनेटको दशक भन्ने गरिएको छ । इन्टरनेटको शुरुआत सन् १९८० बाटै भए पनि टिम बर्नर लीले वर्ल्ड-वाइड-वेब (डब्लूडब्लूडब्लू) पहिलो पटक प्रयोगमा ल्याएपछि इन्टरनेटको प्रयोग व्यापक भएको हो । संयुक्तराज्य अमेरिकाले अगुवाइ गरेको यो सूचना क्रान्तिसँग नेपाल र नेपालीको परिचय पनि अमेरिकीहरूमार्फत नै भएको हो । २०२८ सालको जनगणनाको लागि भाडामा ल्याइएको कम्प्युटर

¹ यहाँ इन्टरनेट मिडिया भनेर इन्टरनेटमा समाचारमूलक सामग्री उत्पादन/उपलब्ध गराउने पोर्टलहरू भन्न खोजिएको हो । इन्टरनेटमा नानाभाँतीका लाखौं पोर्टल (इन्टरनेट प्रवेश बिन्दु)हरू छन् ।

नै नेपाल भित्रिने पहिलो कम्प्युटर थियो जुन पछि नेपाल सरकारले किन्यो र त्यसलाई राख्न यान्त्रिक शारिणीकरण (पछि राष्ट्रिय कम्प्युटर) केन्द्रको स्थापना गर्‍यो । २०३८ सालको जनगणनाको लागि युएनडीपीको सहयोगमा अर्को कम्प्युटर नेपाल भित्रियो । राष्ट्रिय कम्प्युटर केन्द्रका कम्प्युटरको मुख्य काम विभिन्न तथ्याङ्कको गणना गर्नु थियो ।

२०३९ सालतिर अमेरिकामा पनि भर्खर-भर्खर आइबीएम कम्पनीले पीसी बजारमा ल्याएको थियो । नेपालमा पनि त्यो तुरुन्तै आइपुग्यो । यद्यपि, २०३८ सालमा निजीतवरमा खुलेको 'मिप्स'ले एप्पल कम्प्युटर भित्र्याएको थियो र त्यसै बखतदेखि प्रकाशनका काममा नेपालमा कम्प्युटरको प्रयोग हुन थाल्यो ।^२ मिप्सकै अग्रसरतामा कम्प्युटरमा सर्वप्रथम नेपालीमा लेख्न लिपि (फन्ट) तयार गरियो । पीसीभन्दा एप्पल कम्प्युटर चलाउन सजिलो भएकाले पनि नेपालमा २०३८ देखि भण्डै २०५४ सालसम्म 'डेस्कटप' प्रकाशन अर्थात् विभिन्न प्रकाशन सामग्रीहरू टाइप गर्ने, डिजाइन गर्ने आदि काममा प्रायः एप्पल कम्प्युटर प्रयोग गरिन्थ्यो ।^३

२०४० सालदेखि काठमाडौंमा कम्प्युटर इन्स्टिच्यूटहरू छिटपुट खुल्न थालेपछि कम्प्युटरले व्यवसायको रूप लिन शुरु गर्‍यो र विस्तारै गति पनि लियो । जनआन्दोलन अथवा २०४६ सालसम्ममा कम्प्युटर भन्ने शब्द नेपालमा प्रचलित भैसकेको थियो । विभिन्न प्रकाशन या पत्रिका डिजाइनमा यसको प्रयोगले व्यापकता पाइसकेको थियो । तर मिडियाकर्मीहरूका लागि यो अभै पहुँचबाहिरको कुरा थियो । किनकि कम्प्युटर या छापाखानाहरू आफैले राखेका हुन्थे या त 'डेस्कटप' प्रकाशनको काम गर्नेहरूले । अनुसन्धान र विश्लेषणका लागि कम्प्युटरको प्रयोग हुनसक्ने अवस्था थिएन ।

२०४६ सालको जनआन्दोलनपछि नेपालले खुला-बजार अर्थनीति अँगाल्यो । आयात तथा भन्सारलगायतका कुरामा सरकारी पकड खुकुलो पारिएकाले सूचना प्रविधि क्षेत्रले पनि फस्टाउने मौका पायो । यसअघि, सरकारीस्तरमा नेपालभरि कम्प्युटरमा लाइसेन्स प्रणाली लागू गर्ने सोच रहेको थियो । सरकारी स्तरबाट विशेष प्रोत्साहन नदिए पनि उपलब्ध खुला नीति र निजी क्षेत्रको अग्रसरतामा यो क्षेत्रले गति लियो । त्यसबाहेक, २०४४ सालपछिका दिनहरूमा नेपालमा 'असेम्बलड' कम्प्युटरको प्रचलन शुरु भएकाले यसले कम्प्युटर व्यवसायलाई फाइदा पुऱ्यायो ।^४ सिङ्गै कम्प्युटर आयात गर्नुभन्दा

^२ मिप्स अहिले पनि बागवजारमा सञ्चालित छ ।

^३ सन् १९९५ मा विन्डोज-९५ बजारमा आएपछि मात्र डेस्कटप प्रकाशनमा पीसीको प्रयोग बढेको हो । पीसीको दाँजोमा एप्पल कम्प्युटर महङ्गो छ ।

^४ कम्प्युटर एशोसिएशन अफ नेपालका संस्थापकमध्येका सी एन उपाध्यायका अनुसार २०४४ सालतिर नेपालमा पहिलो पटक असेम्बलड कम्प्युटर बेचिएको थियो ।

पार्ट-पुर्जा आयात गरेर त्यसलाई यहाँ 'असेम्बल' गर्दा सस्तो पर्थ्यो । नेपालमा इलेक्ट्रोनिक सामानहरूको व्यापारमा लागेका मारवाडी समुदायको २०४५ सालदेखि नै कम्प्युटरका पार्ट-पुर्जाको क्षेत्रमा प्रवेशपछि कम्प्युटर 'उपभोग्य सामग्रीसरह' हुन थालेको हो । २०५० सालसम्म एउटा कम्प्युटरमा चालीस हजार फाइदा लिएर बेच्ने गरिए पनि पछिल्ला दिनहरूमा यो स्थिति रहेन ।

इन्टरनेट र इमेलको प्रभाव

नेपालमा इमेलको इतिहास चर्चित पत्रकार भारतदत्त कोइरालाबाट शुरु हुन्छ । कोइरालाको पहलमा सन् १९८९ (२०४६) मा 'इलेक्ट्रोनिक मेलबक्स'को नामबाट यहाँ इमेलको प्रयोग शुरु भएको थियो । त्यसबखत वर्ल्ड भ्यु नेपाल र नेपाल वातावरण पत्रकार समूहले यसको प्रयोग गरेका थिए । व्यक्तिगत रूपमा नेपाल राजकीय विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा प्रतिष्ठान (रोनास्ट)का प्राज्ञ दिपक ज्ञवालीले २७ मे १९९१ (१३ जेठ २०४८) मा अन्तर्राष्ट्रिय ट्रङ्कमार्फत गरेको 'इ. कन्फरेन्स' नेपालमा कम्प्युटरमा त्यस्तो प्रयोगको प्रथम सफलता मानिन्छ ।^४ त्यसअघि अरू कसैले गरेका भए पनि त्यो बाहिर आएको छैन । संस्थागत रूपमा भने रोनास्टले नेपालमा इमेलको प्रयोग शुरु गरेको थियो । त्यतिखेर इमेल तान्न र पठाउन कम्प्युटरले भारतमा फोन गर्नुपर्थ्यो ।

जेठ २०५१ देखि मर्कन्टायल कम्युनिकेसन्सले व्यवसायिक रूपमा इमेल सेवा प्रदान गर्न थाल्यो । एक वर्षपछि, ३१ असार २०५२ देखि, नेपालमा इन्टरनेट उपलब्ध गराउने श्रेय पनि मर्कन्टायललाई नै जान्छ । नेपालमै इन्टरनेट सुविधा शुरु भएको करिब दुई वर्षसम्म जम्मा चारवटा इन्टरनेट सेवा प्रदायकहरू थिए ।^५ दोस्रो इमेल सेवा प्रदायकका रूपमा आएको वर्ल्डलिङ्क व्यक्तिगत प्रयोगकर्ताहरू माझ बढी चलेको थियो । शुरुमा इन्टरनेट र इमेलको मूल्य घटाउन पनि यस कम्पनीको मुख्य भूमिका थियो ।

शुरुका दिनमा इन्टरनेट र इमेलको प्रमुख प्रयोगकर्ता पर्यटन व्यवसायीहरू थिए । इन्टरनेटमा नेपालबारे उपलब्ध केही सूचना र जानकारी पर्यटनसँग सम्बन्धित व्यवसायीहरूको थियो । र, अझ पनि इन्टरनेटमा उपस्थिति हेर्ने हो भने यिनैको बाहुल्य छ । अमेरिकालगायत अन्य मुलुकका विश्वविद्यालयमा अध्ययनरत नेपाली विद्यार्थीहरूले खोलेका थुप्रै वेबसाइटहरूबारे खासै जानकारी उपलब्ध नभए पनि राजेन्द्र श्रेष्ठले २०५० साल वैशाखमा युनिभर्सिटी अफ

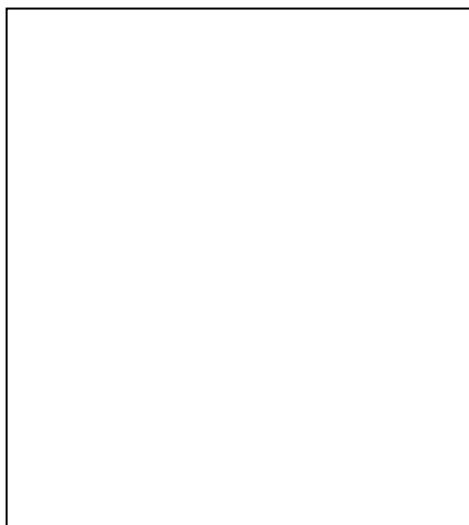
^४ इ. कन्फरेन्स भनेर धेरै व्यक्तिले इमेलमार्फत सन्देश आदान-प्रदान गर्दै गरिने छलफललाई भनिएको हो । यस्ता कन्फरेन्समा वक्ताहरूले आफ्ना कार्यपत्रहरू इमेलमार्फत प्रस्तुत गरेपछि सहभागीहरूले त्यसमा आफ्नो टिप्पणी गर्न सक्छन् ।

^५ चारवटा इन्टरनेट सेवा प्रदायकहरू मर्कन्टायल कम्युनिकेसन्स, वर्ल्डलिङ्क कम्युनिकेसन, सीसीएसएल प्रा लि र क्यापिटल अनलाइन प्रा लि हुन् ।

इलिनोय अर्बानामा शुरु गरेको 'नेपालहोमपेज' नेपालसम्बन्धी पहिलो वेबसाइट मानिन्छ । हालसम्म पनि यो नेपालसम्बन्धी पोर्टलहरूमध्ये एक नम्बरमा आउँछ । नेपाल भित्रबाटै इन्टरनेटमा सूचना राख्ने काम भने मर्कन्टायलको वेबसाइट साउथ-एसिया डट कमले गरेको थियो । त्यसबाहेक, आमा नेटवर्कको क्याटमाण्डो डट कम र योमरीको इन्फोनेपाल डट कम नेपालसम्बन्धी जानकारी दिने प्रमुख वेबसाइटहरू थिए ।

इन्टरनेटमा नेपाली मिडिया

नेपालबाहिरबाटै भए पनि नेपाल र नेपालीसँग सम्बन्धित पहिलो इ-पत्रिका *द नेपाल डाइजेष्ट (टीएनडी)* हो ।^१ विदेशमा (मुख्यतः अमेरिकामा) रहेका नेपालीहरूलाई नेपालमा भइरहेका विभिन्न गतिविधिहरूको जानकारी गराउने यो पत्रिका नेपाली समुदायमाभन्दा निकै लोकप्रिय थियो । फेब्रुअरी १९९२ (माघ २०४८) देखि शुरु भएको *टीएनडी*का संस्थापक सम्पादक राजपाल सिंहले भ्रण्डै २० महिना पछिको सम्पादकीयमा लेखेका थिए—

हामी नेपालीहरूमा उमेर, वर्ग, जात, धर्म र पार्टीगत साँघुरा घेराहरूबाट मुक्त हुँदै एउटै धरातलमा उभिएर व्यवहारिक सोच/विचारहरू साटासाट गर्ने र ज्ञान हासिल गर्ने साहस रहेको देखेर म पुलकित छु (सम्पादकीय, *टीएनडी*, २१ अगष्ट १९९३) ।

नियमित-अनियमित हुँदै ४४९ औं अङ्कपछि २५ जुलाई २००० (१५ असार २०५७) देखि यो इ-पत्रिका बन्द भएको थियो ।^२ बन्द हुनुअगाडि, केही समयसम्म

^१ इ-पत्रिका भन्नाले इमेलमार्फत मात्र प्रकाशन हुने पत्रिकालाई जनाइन्छ । अङ्ग्रेजीमा यसलाई 'इ-जिन' पनि भनिन्छ ।

^२ यसका पुराना अङ्कहरू <http://library.wustl.edu/~listmgr/tnd/> उपलब्ध छन् ।

काम निरन्तर राख्न राजपाल सिंहले *टीएनडी*बाटै अनुरोध गरेका थिए । भण्डे दुई वर्षको विश्रामपछि *टीएनडी* फेरि जुमुराएको छ । नयाँ संरचना र नयाँ नेतृत्वमा एकहिसाबले यसको पुनर्जन्म भएको छ । अहिले यसको सञ्चालन अमेरिकास्थित द नेपाल डाइजेष्ट फाउण्डेशनमार्फत भैरहेको छ ।

३१ जनवरी २००३ मा नयाँ संस्करणको पहिलो अङ्क प्रकाशित भएको थियो ।^९ तर यो र यसपछिका अङ्क पहिले भैँ इमेलमार्फत वितरण गरिएको छैन; यसको 'कन्टेन्ट' हेर्न इन्टरनेटमा जानु जरुरी छ । पहिले यसका सदस्यहरू (सब्सक्राइबर्स) लाई पुरै 'टेक्स्ट' इमेलमा पठाइन्थ्यो । अरू हेर्न/पढ्न चाहनेले वेबसाइटमा गएर पनि हेर्न सक्थे । अहिले भने इमेलबाट सामग्री-सूची र 'लिङ्क' सदस्यहरूलाई पठाइन्छ र उनीहरूले ती सामग्री पढ्न चाहेमा इन्टरनेटमा जानु पर्छ । अमेरिकालगायतका कतिपय बाहिरी मुलुकमा यसो गर्न सजिलो भए पनि नेपालमा अबै विभिन्न कठिनाइहरू छन् । नयाँ संस्करणको सातौँ अङ्कमा नयाँ सम्पादक उज्ज्वल भट्टराईले इमेललाई पुरानो जमानाको भनेर उल्लेख गर्दा उनले नेपालको परिस्थिति नबुझेको हो कि भन्ने भान हुन्छ ।^{१०} अबै नेपालमा इमेलको तुलनामा इन्टरनेट महङ्गो भएकाले यहाँ रहेका कतिपय पाठकहरू *टीएनडी*ले गुमाउने सम्भावना छ । तर, नयाँ संस्करण पुरानो जतिकै लोकप्रिय हुन्छ-हुँदैन समयले बताउने नै छ ।

*टीएनडी*पछि, इन्टरनेटमा नेपाली मिडियाको कुरा गर्दा, *काठमाण्डू पोष्ट*को चर्चा आउँछ । १ सेप्टेम्बर १९९५ (१६ भदौ २०५२) देखि इन्टरनेटमा राखिन थालेको यो पत्रिकाले नेपालमा मात्रै होइन दक्षिण एसियामा नै इन्टरनेटमा उपलब्ध पहिलो समाचारपत्र बन्ने सौभाग्य पाएको थियो । *काठमाण्डू पोष्ट*लाई इन्टरनेटमा पुऱ्याउने काम नेपाल पृष्ठका राजेन्द्र श्रेष्ठले गरेका थिए ।^{११} नेपालभित्र यसलाई हेर्ने धेरै नभए पनि अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा उबेला यो धेरै प्रख्यात भएको थियो । धेरैले नेपाली मिडिया अन्तर्राष्ट्रिय भएकोमा गौरव गरेका थिए । इन्टरनेटमा उपलब्ध हुने पत्रिकाहरूका विषयमा अभिलेख राख्न क्यानाडाबाट प्रकाशित हुने *न्यू जर्नल*ले त्यसबखत लेखेको थियो— "अङ्ग्रेजीमा दैनिक समाचार र सम्पादकीय । थोरैमात्र चिनिएको राष्ट्रलाई इन्टरनेटमा पुऱ्याउने एउटा स्वतन्त्र आवाज ।"^{१२}

^९ नयाँ संस्करणको ठेगाना www.thenepaldigest.org हो ।

^{१०} हेर्नुहोस्

http://www.thenepaldigest.org/Year14VolVIssue1/news_item.asp?NewsID=92

^{११} शुरुका दिनमा *काठमाण्डू पोष्ट* <http://www.cen.uiuc.edu/~rshresth/ktmipost/> मा उपलब्ध थियो ।

^{१२} साम स्टनवर्ग, ११ सेप्टेम्बर १९९५ । <http://gort.ucsd.edu/newjour/k/msg00852.html>

इन्टरनेटमा काठमाण्डू पोष्ट राख्ने काममा श्रेष्ठबाहेक पोष्ट स्वयं र मर्कन्टायल कम्युनिकेसन्सको भूमिका थियो । पोष्टले उपलब्ध गराएका आफ्ना सामग्री मर्कन्टायलले इमेलमार्फत राजेन्द्र श्रेष्ठलाई पठाउँथ्यो । र, राजेन्द्रले ती सामग्रीलाई इन्टरनेटमा राख्थे । त्यसबखत नेपालमा इन्टरनेटको प्रयोग शुरु भैसकेको थियो । केही समयपछि मर्कन्टायलले काठमाण्डू पोष्टलाई आफ्नो पोर्टल साउथ-एसिया डट कममा साऱ्यो । आफ्नो वेबसाइटलाई नेपालकै एउटा पोर्टलका रूपमा विकास गर्ने लक्ष्य लिएको मर्कन्टायलको प्रयासमा अरू पनि धेरै पत्रिका इन्टरनेटमा उपलब्ध हुन थाले ।

सन् १९९७ मा आफ्नै इन्टरनेट ठेगाना (डोमेन) लिएर हिमाल साउथ एसियनले यो क्षेत्रमा अग्रता लिएको थियो । हिमालले आफूलाई इन्टरनेटमा पुऱ्याएको धेरै समयसम्म अरू कुनै प्रकाशन गृहहरूले आफ्नो डोमेन दर्ता गरेका थिएनन् । पछिल्ला दिनहरूमा डोमेन दर्ता गर्न धेरै सजिलो भैसके पनि हिमाल मिडियाका मात्रै सबै प्रकाशनका आ-आफ्नै इन्टरनेट ठेगानाहरू छन् ।^{१३} कान्तिपुर पब्लिकेसन्सले कान्तिपुरअनलाइन डट कममा आफ्ना सबै प्रकाशन-हरूलाई समेटेको छ । यसले आफ्नो अनलाइन प्रकाशनलाई छुट्टै प्रकाशनको रूपमा शुरु गरेको थियो जसका लागि सम्पादक र संवाददाताहरू राखेर नयाँ टीमनै खडा गरिएको थियो । तर छोटो समय सक्रियता देखाएर हाल यो सुस्त छ । अहिले यो वेबसाइट प्रकाशन गृहको 'न्यूज-ब्रेक' गर्ने माध्यम बनेको छ ।

पछिल्ला दिनहरूमा आएर प्रायः ब्रोडशिटहरूका आफ्नै वेबसाइट छन् । गोरखापत्र संस्थानका सबै प्रकाशनहरू गोरखापत्र डट अर्ग डट एनपी मा उपलब्ध छन् भने नेपाल समाचारपत्रको प्रकाशक कामना प्रकाशनले आफ्नो इन्टरनेटमा उपस्थिति न्यूजअफनेपाल डट कम मार्फत गरेको छ । त्यस्तै, स्पेसटाइमको वेबसाइट स्पेसटाइमअनलाइन डट कम, राजधानी दैनिकको राजधानी डट कम डट एनपी र हिमालयन टाइम्सको वेबसाइट दिहिमालयन-टाइम्स डट कम रहेको छ ।

नेपालन्यूज डट कम नेपालको एकमात्र अनलाइन मिडिया हो जसको अन्यत्र प्रकाशन हुँदैन । नेपालन्यूजको नामबाट चिनिने यो साइटको नेपाली मिडियामा छुट्टै स्थान छ । नेपालसम्बन्धी समाचारहरूका लागि यो बढी आधिकारिक मानिन्छ । र धेरैले हेर्छन् पनि । साउथ-एसिया डट कममा भएका विभिन्न पत्रपत्रिकाहरू सँगालेर कार्तिक २०५६ (अक्टोबर-नोभेम्बर १९९९) देखि यो सञ्चालनमा आएको हो । प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष गरी करिब १० जना संलग्न रहेको नेपालन्यूजका आफ्नै पूर्णकालीन संवाददाताहरू पनि छन् ।

^{१३} हिमाल मिडियाका प्रकाशनहरूका इन्टरनेट ठेगाना हुन्- www.himalmag.com;
www.wavemag.com.np; www.nepalihimal.com; www.nepalitimes.com

समाचारवाहेक नेपालन्यूज-
मा मौसम, विदेशी मुद्रा
विनिमय दर, खेलकूद, मनो-
रञ्जनजस्ता विभिन्न क्षेत्रगत
सूचनाहरू पनि पाइन्छन् ।
नेपाल र विभिन्न समाचार-
सम्बन्धी प्रशस्त तस्वीरहरू
यसमा सङ्कलित छन् । त्यस-
वाहेक, यो साइटमा नेपाल-
बाट प्रकाशित हुने ७ दैनिक,
१५ साप्ताहिक, १२ मासिक,
२ पाक्षिकका सामग्री नियमित
उपलब्ध हुन्छन् ।^{१४} छापसँगै
नेपालन्यूजमा इलेक्ट्रोनिक
मिडियाका सामग्री पनि

राखिएका छन् । बीबीसी नेपाली सेवाको कार्यक्रम, रेडियो नेपालको समाचार
तथा नेपाल टेलिभिजनको समाचारको इन्टरनेट प्रसारण नेपालन्यूजबाट हुनाले
नेपालसम्बन्धी समाचारका लागि यो साइट प्रमुख स्रोत बनेको छ ।

प्रकाशनको स्वरूप हेर्दा नेपालन्यूजले पूर्णतः समाचार-सामग्री उत्पादन/
प्रकाशनमा जोड दिएको पाइन्छ । यसको आफ्नै 'कन्टेन्ट' उत्पादन प्रक्रिया छ तर
त्यो सशक्त छैन । दैनिक, साप्ताहिक पत्र-पत्रिकामा पाइने विश्लेषण नेपाल-
न्यूजका रिपोर्टिङहरूमा हुँदैनन् । यसका कन्टेन्ट मुख्य रूपमा छापामा प्रकाशित
स्रोतमा निर्भर देखिन्छन् । तर कुनै घटना हुनेबित्तिकै सो समाचार विश्वभरि
सहजै पुऱ्याउन सक्ने सामर्थ्य नेपालन्यूजको छ । १९ जेठ २०५८ मा तत्कालीन
राजा वीरेन्द्र, रानी ऐश्वर्यलगायत परिवारका अन्य सदस्यको नारायणहिटीमा
भएको हत्यासम्बन्धी समाचारको 'ब्रेक' नेपालन्यूजले गरेको थियो । यद्यपि,
घटनाबारे अरू समाचार भने आधिकारिक (!) जानकारी नआएसम्म नेपालन्यूजमा
पनि आएन । १९ जेठको हत्याकाण्डबारे 'अधिराजकुमारी शान्तिको देहान्त'
शीर्षकमा नेपालन्यूजमा सोही दिन प्रकाशित समाचार नै सो बहुचर्चित काण्डको
पहिलो समाचार मानिन्छ । समाचारमा भनिएको थियो—

राजा वीरेन्द्रकी ठूली दिदी अधिराजकुमारी शान्ति राज्यलक्ष्मीदेवी सिंहको
राजदरवारमा भएको गोलीकाण्डमा मृत्यु भएको सैनिक अस्पताल, छाउनीका

^{१४} १५ चैत २०५९ मा यी पत्रिकाहरू नेपालन्यूजमा राखिए पनि पछिल्ला दिनमा यसमा राखिने
पत्रिकाको सङ्ख्या घटेको छ ।

स्रोतहरूले पुष्टि गरेका छन् । राजपरिवारका अन्य सदस्यहरूको पनि सो घटनामा मृत्यु भएको अपुष्ट समाचार छ । यसबारे अरू विवरण उपलब्ध छैन ।^{१५}

शुरूका दिनमा विदेश/विदेशीबाट बढी हेरिए पनि पछिल्ला दिनहरूमा नेपाल भित्रबाटै नेपालन्यूज हेर्ने व्यक्तिहरू बढी भएको मर्कन्टायलका प्रमुख सञ्जीव राजभण्डारी बताउँछन् । त्यस्तै, हालआएर, समाचार हेर्नमात्र नभै नेपालसम्बन्धी अनुसन्धान गर्नेहरूका लागि पनि यो उपयोगी हुन थालेको छ । मुख्यतः घटनाक्रमको विकासका लागि यसको प्रयोग हुन्छ । केही वर्षपछि यसको 'अर्काइभल मूल्य' यसको 'समाचार मूल्य'भन्दा बढी हुने देखिएको छ ।

स्थानीय रूपमा प्रकाशित सामग्रीहरू इन्टरनेटमा राख्ने काम वेबनेपाल डट कम तथा नेपालहोमपेज डट कम जस्ता साइटहरूले पनि गरेका छन् तर ती आफैँ कन्टेन्ट उत्पादनमा लागेका छैनन् । अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा नेपाल-सम्बन्धी जानकारीका लागि सर्वाधिक प्रयोग हुने नेपाल-होमपेजलाई बीबीसी जस्ता संस्थाका वेबसाइटहरूबाट 'लिङ्क' गरिएका छन् । र यसको मुख्य आकर्षण नै यसमा निष्पक्ष रूपमा उप-

लब्ध अन्य प्रकाशन गृहहरूको सूचना र लिङ्क हो । इन्टरनेटमा छरिएर रहेका नेपालसम्बन्धी सूचनाहरू सङ्कलन गरेर जुटाइएको यो साइट समाचारमूलक नभै नेपालसम्बन्धी 'अनलाइन' पुस्तकालय हो ।

नेपाली इन्टरनेट-मिडिया फस्टाउन नसक्नुका कारण

३० जनवरी २००२ को काठमाण्डू पोष्टको परिशिष्टाङ्क मिडिविक पोष्ट हेर्दा त्यहाँ चिठीका लागि तीनवटा इमेल ठेगाना दिइएका थिए जसमध्ये दुईवटा 'हटमेल' ठेगाना थिए । पोष्टका कुनै पनि अङ्कहरूमा विभिन्न डोमेनका (हटमेल, याहु जस्ता) इमेल ठेगाना पाउनु अनौठो हुँदैन । इन्टरनेट र इमेलको

^{१५} हेर्नुहोस् <http://www.nepalnews.com.np/archive/2001/june/arc225.htm>

यो प्रयोग सकारात्मक भए पनि यसले संस्थागत रूपमा सूचना प्रविधि र इन्टरनेटको प्रयोग हुन नसकेको अथवा प्रयोगमा ध्यान नदिइएको प्रष्टिन्छ । यस्तो अवस्थामा नेपाली मिडिया संस्थाहरूको इन्टरनेटमा उपस्थिति कम हुनु अस्वाभाविक होइन ।

नेपाली मिडियामा सूचना प्रविधिको राम्ररी उपयोग हुन नसक्नुका केही कारणहरू देखिन्छन् । प्रमुख कारण नेपाली मिडियामा सूचना प्रविधिको संस्थागत प्रयोगको अभाव हो । अनलाइन मिडियामा पहिलो कदम चलाउने राजेन्द्र श्रेष्ठ र मर्कन्टायल यो क्षेत्रमा मिडिया-मोहले आएका थिएनन् । इन्टरनेटमा नेपालपृष्ठ राख्दा इन्जिनियरिङका विद्यार्थी राजेन्द्रले यति लामो समयसम्म त्यसले निरन्तरता पाउला भन्ने आशा पनि गरेका थिएनन् । उनले पछि, साथीहरूसँग मिलेर इन्टरनेट सफ्टवेयर बनाउने कम्पनी योमरी खोले जसले नेपाल पृष्ठलाई निरन्तरता दिइरहेको छ ।

योमरीका नेपालस्थित प्रमुख कार्यकारी दिपेश प्रधान भन्छन्, “योमरीले सफ्टवेयरको काम नगर्ने हो भने नेपालहोमपेजलाई निरन्तरता दिन सम्भव हुँदैन ।” सामाचार/मिडियालाई नेपालहोमपेजमा बढी स्थान दिने कुरा पनि उनी स्वीकार्दैनन् । “हामी मिडियाबाट आएका होइनौं र मिडियाको काम राम्ररी गर्न सक्दैनौं । तसर्थ त्यता श्रम र समय खर्चिनु बेकार छ । वरु हामी नेपालन्यूज जस्ता अरु समाचार-स्रोतमा लिङ्ग गच्छौं ।” प्रधान थप्छन्, “इन्टरनेट मिडियाको कुरा राम्रो भए पनि यसमा प्रविधिभन्दा जनशक्तिमा बढी लगानी गर्नुपर्ने हुन्छ । रिपोर्टर तथा प्राविधिक दुवैथरी राख्दा दोहोरो खर्च गर्नुपर्ने भएकाले धेरैले यो गर्न उत्सुकता नदेखाएका होलान् ।”

नेपाली मिडिया हाउसहरू आफैमा पनि प्रविधिप्रतिको लगाव तथा लगानी दुवैको कमी छ । एक वर्षअघि, सन् २००२ मा, नेपालका प्रमुख मिडिया हाउसहरूमा पूर्णकालीन वेबसाइट विभाग हिमाल मिडियामा मात्रै थियो । अहिले पनि प्रमुख प्रकाशन गृहहरूले आफ्नो वेबसाइटलाई दुरुस्त राख्ने जिम्मा अन्य संस्थाहरूलाई दिएका छन् । कान्तिपुरले एएएमए नेटवर्कलाई, गोरखापत्रले वर्ल्डलिङ्गलाई र हिमालयन टाइम्सले एक भारतीय कम्पनीलाई वेब हेर्ने जिम्मा दिएका छन् । सन् २००२ को शुरुदेखि नै हिमाल मिडियामा २४ घण्टे इन्टरनेटको सुविधा उपलब्ध छ । सम्पादन, रिपोर्टरहरू मात्र होइन, व्यवस्थापनमा काम गर्नेहरूको पनि आफ्नै हिमालमिडिया इमेल छ । प्रष्ट छ, दैनिक कार्यसञ्चालनमा जसले कम्प्युटरको प्रयोग गरेको छ त्यसको अनलाइन उपस्थिति पनि राम्रो छ ।

प्रकाशन गृहका आफ्नै इन्टरनेट ठेगाना (डोमेन) नहुनु, सूचना प्रविधिलाई राम्ररी प्रयोग नगर्नुमा सूचना प्रविधि व्यवसायीहरू धेरै हदसम्म जिम्मेवार छन् । अधिकांश प्रकाशन गृहहरूले यी चाहिने कुराहरू हुन् र यसबाट फाइदा पनि छ भन्ने नदेखेका हुन सक्छन् तर इन्टरनेटको क्षेत्रमा काम गर्न बसेका सूचना प्रविधि

व्यवसायीहरूले यो तथ्य बुझाउन सक्नुपर्थ्यो । अर्कोतर्फ, व्यवसायीहरूले यसलाई सहज बनाउनुको साटो महङ्गो र अप्ठेरो बनाएका छन् । यसको अर्को पाटो हो—नेपाली संस्थाहरूमा व्याप्त सेवाको मूल्य कम आँके मनस्थिति । सामान बेच्दा तत्काल पैसा पाइन्छ र नाफा हुन्छ तर सेवा प्रदान गर्दा नियमितताको प्रतिबद्धता चाहिँन्छ र सामान बेचेजस्तो आर्थिक फाइदा नहुन सक्छ । सम्भवतः त्यसैले पनि सूचना प्रविधि व्यवसायीहरू यसबाट पन्छिन चाहेका छन् ।

इन्टरनेटमा समाचारमूलक वेबसाइटको खासै विस्तार हुन नसक्नुमा यसबाट हुने आम्दानी प्रमुख रूपमा जिम्मेवार छ । अन्य मिडियाजस्तै इन्टरनेटको पनि मुख्य आयस्रोत विज्ञापन नै हो । तर इन्टरनेटमा विज्ञापन गरेर फाइदा नहुने तथ्य सन् २००० मा खुलेका अनेक वेबसाइटहरू सन् २००२ मा नदेख्नुबाट केही हदसम्म पुष्टि हुन्छ ।^{१६} मर्कन्टायलले नेपालन्यूजमा समेटिएका विभिन्न छापा तथा विद्युतीय मिडियाका सामग्री तिनका उत्पादकलाई पैसा तिरेर, न कि पैसा लिएर, राखेको हो । यद्यपि, त्यसबापत उसले इन्टरनेटमा ती सामग्री प्रकाशनको सर्वाधिकार आफूसँग सुरक्षित राखेको छ । सर्वसाधारणको सोचाइ विपरीत, पैसा तिरेर कन्टेन्ट राख्नु, नेपाल न्यूजको 'ब्राण्ड'का लागि गरिएको नेपालन्यूजको भनाइ छ । नेपालन्यूज तेस्रो वर्षमा प्रवेश गर्दा सानोतिनो विज्ञापन आउन थालेको सञ्जीव राजभण्डारी बताउँछन् । नेपालन्यूज फाइदामा जान कम्तिमा १० वर्ष लाग्ने उनको अनुमान छ । नेपालन्यूजको कमजोरी कोट्ट्याउनेहरूलाई उनी चुनौती दिन्छन्: “म प्रविधि उपलब्ध गराइदिन्छु, कन्टेन्ट उपलब्ध गराउने हो ?”

कम्प्युटर र इन्टरनेट अङ्ग्रेजी भाषाका लागि जति सजिलो छ, नेपाली भाषाका लागि छैन । यो पनि नेपाली मिडियाको इन्टरनेटमा कम उपस्थितिका लागि जिम्मेवार छ । नेपालबाट प्रकाशित हुने नेपाली भाषाका पत्रिका-हरूभन्दा अङ्ग्रेजी भाषाका पत्रिकाहरू इन्टरनेटमा समयमा 'अपडेट' हुने गर्छन् । नेपालन्यूजमै रहेका *गोरखापत्र*, *कान्तिपुर* र *नेपाल समाचारपत्र* पढ्न चाहनेले आफ्नो कम्प्युटरमा तीन वटा फन्ट राख्न जरुरी छ । यी भिन्न पत्रिकाले भिन्न कम्प्युटर फन्ट प्रयोग गर्ने भएकाले यसो गर्नु परेको हो । नयाँ प्रविधिको विकासले यस्ता अप्ठेराहरूलाई हटाउने छ, तर समयचाहिँँ अझै लाग्नेछ ।^{१७}

^{१६} यो क्रम संसारभरि नै भएको थियो । अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा गो डट कम निकै प्रख्यात नाम थियो भने नेपाली वेबसाइटहरूको लेखाजोखा पाउन सकिँदैन । *द इकोनोमिस्ट*को एक तथ्याङ्कअनुसार सन् २००० मा दर्ता भएका वेबसाइटमध्ये सन् २००२ को अन्तसम्ममा करिब ६० प्रतिशत बन्द भएका थिए ।

^{१७} नेपाली फन्टमा एकरूपता ल्याउने कार्य सम्पन्न भैसके पनि सबै ठाउँमा यो उपलब्ध हुन समय लाग्नेछ ।

निष्कर्ष

पछिल्ला केही दशकमा सूचना प्रविधिमा भएको विकास र विस्तारले घरघरमा कम्प्युटरलगायत इन्टरनेटको प्रयोग बढे पनि, मिडियामा यो प्रविधिको प्रयोग अपेक्षा गरेभन्दा कम छ। मिडियामा काम गर्ने जनशक्तिले कम्प्युटर प्रविधिको उपयोग र उपभोग सर्वसाधारणले भन्दा बढी गरेका छन् तर संस्थागत रूपमा हेर्ने हो भने मिडिया हाउसहरूमा सूचना प्रविधिको प्रयोग प्रकाशन सिँगार्ने-भन्दा अगाडि गएको छैन। सन् १९९९ र २००० मा विश्वभरि नै इन्टरनेट क्रान्ति भयो; नेपालमै पनि त्यो उत्तिकै महसुस गर्न सकिन्छ, तर इन्टरनेटमा नेपाली मिडिया एउटा 'अनलाइन' पत्रिकाभन्दा माथि उठ्न सकेन। अपवाद-बाहेक, स्थापित मिडिया हाउसहरूले समेत इन्टरनेटमार्फत उपलब्ध हुने फाइदा लिन सकेका छैनन्।

नेपाली मिडिया-संस्था र सूचना प्रविधि व्यवसायमा लागेकाहरु जसरी काम गरिरहेका छन् र जुन गतिमा नेपाली मिडिया-संस्थाले सूचना प्रविधिलाई अँगालिरहेका छन् त्यसलाई हेर्दा इन्टरनेट-मिडिया क्षेत्रमा प्रभावशाली नेपाली उपस्थिति तत्काल सम्भव देखिँदैन। मिडिया-संस्थाहरूले सूचना प्रविधिलाई गम्भीरतापूर्वक नलिनु; सूचना-प्रविधि व्यवसायमा लागेकाहरूले सेवा अभिवृद्धिमा ध्यान नदिनु; सानो बजार र त्यसैले कम विज्ञापन; केही प्रविधिजन्य कठिनाइ; आदि इन्टरनेट मिडियामा बलियो नेपाली उपस्थितिका लागि बाधक देखिएका छन्।

तर, त्यति हुँदाहुँदै पनि नेपाली मिडियाले इन्टरनेटमा बलियो उपस्थिति देखाउन सक्ने मुख्य तीनवटा बाटा छन्। पहिलो, अहिलेका मिडिया हाउसहरूले त्यसतर्फ लगानी गर्ने। उनीहरूसँग 'कन्टेन्ट' उत्पादन गर्ने क्षमता छ जसलाई प्रविधि/प्राविधिकहरूको खाँचो छ। तर तत्काल आय हुने अवस्था नभएकाले अहिले नै नोक्सानमा चलेका मिडिया हाउसले यसतर्फ लगानी गर्ने अवस्था देखिँदैन। फाइदामा चलेको कान्तिपुर पब्लिकेसन्सले यतातर्फ हात हालेको हो कान्तिपुरअनलाइनमार्फत। तर त्यो, सम्भवतः नोक्सानमा चलेकाले, निष्क्रिय-प्रायः छ।

इन्टरनेट मिडियालाई अगाडि बढाउन सक्ने दोस्रो समूह सूचना प्रविधि क्षेत्रमा कार्यरतहरू हुन्। तर उनीहरूलाई इन्टरनेट-प्रविधि जुटाउन जति सजिलो छ कन्टेन्ट निर्माण त्यति सजिलो छैन। त्यसबाहेक, धैर्य आवश्यक हुन्छ, नै। यहाँनेर अन्तर्राष्ट्रिय दृष्टान्त उपयोगी हुन्छ। ख्यातीप्राप्त अमेरिकी सूचना प्रविधि कम्पनी एओएल (अमेरिका अनलाइन) र मिडिया र मनोरञ्जनको दुनियाँको अर्को नामी कम्पनी टाइम वार्नर एक भएका थिए, एक अर्काको कमी पूरा गर्न।^{१५} हिमाल मिडियामा मर्कन्टायलको लगानीले त्यो सम्भावना

^{१५} करिब पाँच वर्ष पहिलेमात्र मनोरञ्जन क्षेत्रको ठूलो कम्पनी वार्नर ब्रदर्स र सूचना र समाचारको क्षेत्रको प्रसिद्ध कम्पनी टाइम इन्क मिलेर टाइम वार्नर बनेको थियो। यो कम्पनीले

देखाउँछ तर त्यो नेपाली इन्टरनेट-मिडियाका लागि कति फलदायी हुनेछ अहिले नै भन्न सकिन्न ।

त्यसबाहेक, यही क्षेत्रमा केही गर्छु भनेर नयाँ व्यवसायीहरू आउन सक्छन् । तर यसको सम्भावना भन्ने भिनो देखिन्छ । अन्यत्र देशमा केही यस्ता मिडियाहरू छन् । अमेरिकाको सलोन डट कम, बेलायतको रजिस्टर डट कम तथा मलेसियाको मलेसियाकिनी डट कम आफ्ना क्षेत्रमा ख्यातीप्राप्त मिडियाहरू हुन् ।^{१९} तर ती पनि आफ्नै खुट्टामा उभिन सक्ने भैसकेका छैनन् ।

समग्रमा भन्नुपर्दा मिडिया हाउसहरूले आफ्नै सूचना प्रविधि विभाग राखेर संस्थागत विकास गर्दै आन्तरिक क्षमता विस्तार गरेमा नेपाली मिडियाको सूचना प्रविधि क्षेत्रमा संलग्नता बढ्न सक्छ । मिडिया हाउसहरू यो क्षेत्रमा आकर्षित नहुनुको कारण नेपालभित्र इन्टरनेटमार्फत सूचनाको बजार नहुनु पनि हो । तर सन् २००४ मा दूरसञ्चार क्षेत्र अझ खुला भएपछि नेपालभित्र इन्टरनेटको प्रयोग बढ्ने सम्भावनासँगै, मिडिया हाउसहरूमा सूचना प्रविधिको क्षमता विकास गर्न दवाब सृजना हुन सक्छ । त्यसबाहेक, 'कन्भरजेन्स'ले पनि आउँदा दिनमा इन्टरनेट मिडियाको महत्व बढाउँदै लग्नेछ । विस्तारै यसले मिडियाको स्वरूपमा धेरै परिवर्तन ल्याउनेछ । तर त्यसका लागि अहिलेदेखि नै तयारी गर्दै आन्तरिक दक्षता विकास गर्नु जरुरी छ ।

सीएनएन, टाइम म्यागेजिन, वार्नर ब्रदर्शजस्ता नामी ब्रान्डहरू सञ्चालन गर्थ्यो । सन् २००० को जनवरीमा संसारमा सबैभन्दा बढी व्यक्तिहरूले प्रयोग गर्ने इन्टरनेट सेवा प्रदायक एओएलसँग टाइम वार्नर मिल्यो । त्यसबखत अमेरिकी डलर १६३ अर्बको एओएल र ८३ अर्ब अमेरिकी डलरको टाइम वार्नरको संयुक्त बजार मूल्यले ४०० अर्ब अमेरिकी डलर नाघ्ने अनुमान गरिएको थियो ।

^{१९} सलोन म्यागेजिन कुनै खबरपत्रिकाभन्दा कम छैन । रजिस्टरमा मुख्यतः कम्प्युटरसम्बन्धी समाचार आउने गर्छ । मलेसियाकिनीले खोज पत्रकारितामा गरेको कामले यसलाई संसारभरि नै चिनाइरहेको छ भने त्यहाँको सत्ताविरुद्ध उभिन सक्ने एकमात्र पत्रिका पनि भएको छ । यी अनलाइन पत्रिका कतै पनि प्रकाशन हुँदैनन्, तर यिनको आफ्नै सम्पादन, संवाददातालगायत सम्पूर्ण स्रोत-साधन छन् ।